

Registro Nr. 1853

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 234 (SA)

ANYKŠČIŲ ŽEMĖS TEISMAS

ОНИКШТЫНСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД

**TVIRTINAMŪJŲ IR EINAMŪJŲ REIKALŲ AKTŲ KNYGŲ;
TVIRTINAMŪJŲ, EINAMŪJŲ REIKALŲ AKTŲ, DEKRETŲ, LIKVIDACINIŲ, PAREIGŪNŲ
RINKIMO, SEIMELIO VEIKLOS PROTOKOLŲ;
CIVILINIŲ, TAKTINIŲ IR KT. BYLŲ REJESTRŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1794 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE ANYKŠČIŲ ŽEMĖS TEISMO FONDA NR. 234 (SA)

2023-12-13 Nr. A7-18

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Žemės teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564–1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Šiuos pertvarkymus teisiškai pagrindė 1564 m. Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas. Lietuvoje atsirado nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose buvo įsteigti žemės, pilies ir pakamario teismai.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detalai reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius¹. Teismo pareigūnus – teisėją, jo pavaduotoją ir raštininką pavieto seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko vietos žemvaldžiai, o jų įgaliojimus tvirtino karalius. Kasmet vykdavo trys žemės teismo sesijos (sen. gudų *почки*, lot. *kadencia*), kurios trukdavo tris–šešias savaites. Žemės teismo nuosprendžiai buvo priimami teisėjo ir jo pavaduotojo kolegialiu abipusiu sutarimu².

1764 m. Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) Varšuvos konvokaciniame seime buvo priimtas įstatymas, keičiantis žemės teismo pareigūnų sudėtį: nuo šio laiko žemės teismą sudarė keturi teisėjai ir raštininkas³. Asmenims, anksčiau ėjusiems žemės teismo pateisėjo pareigas, likvidavus šią pareigybę, šis įstatymas numatė automatišką (be rinkimų) paskyrimą į teisėjus. Raštininkui taip pat buvo numatyta sprendžiamąjo balso teisė, tais atvejais, kai skelbiant teismo nuosprendį teisėjų balsai pasidalindavo po lygiai. Įstatyme tai pat buvo numatytas tikslus elekcinio pavieto seimelio, kurio metu buvo renkami žemės teismo pareigūnai, darbo laikotarpis, susietas su žemės teismo Grabnyčių (vasario mėn.) sesija. Į teisėjų pareigas uždrausta rinkti kandidatus, susijusius artima giminyste.

Žemės teismas nagrinėjo bylas, susijusias su nuosavybe ir kitais civilinės teisės klausimais: testamentų tvirtinimu ar vykdymu; pirkimo, pardavimo ar keitimo sutartimis; dovanojimo raštais, paskolomis, karaliaus privilegijomis ir kt., taip pat sprendė bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų; tvarkė bajorystės įrodymo

¹ LAPPO, J. *1588 metų Lietuvos Statutas* t. 2 (Kaunas, 1938), p. 162–283.

² BUTĖNAS, Domas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* (Vilnius, 1997), p. 49.

³ „Sądy ziemskie“, *Volumina Legum* t. 7 (Petersburg, 1860), p. 88–89.

klausimus. Šio teismo ypatingą svarbą rodė įgaliojimas prižiūrėti pilies teismo veiklą. Vis dėlto žemės teismas buvo žemutinė institucija, todėl jo sprendimai galėjo būti skundžiami aukštesnėms instancijoms – Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui.

Žemės teismo jurisdikcijai priklausė visi pavieta gyvenantys ar žemę turintys bajorai. II Lietuvos Statutas nenumatė, kad žemės teismo pareigūnai ligos atveju ar dėl kitos svarbios priežasties galėtų pavesti savo pareigas kam nors kitam – bajorai specialiai tai sesijai išrinkdavo kitą asmenį, turintį tokią pat kvalifikaciją.

Svarbų vaidmenį žemės teismo darbe vaidino raštininkas, tvarkydavęs žemės teismo knygas, kuriose buvo fiksuojami ne tik įvairūs teisminiai aktai, bet ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Žemės teismo knygų aktai turėjo notarinę galią. Teismo pareigūnams talkino vaznys, išnešiodavęs šaukimus, atlikdavęs įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavęs bylos aplinkybes, viešai skelbdavęs teismo nuosprendžius, dalyvaudavęs posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį įstatymai numatė griežtas bausmes. Žemės teismo teisėjams ir pareigūnams pastovi alga nebuvo mokama: už kiekvieną išnagrinėtą bylą, į knygas įrašytą dokumentą ar išduotą jo nuorašą jiems buvo mokama pagal Lietuvos Statuto nustatytus įkainius.

Bylos nagrinėjimas žemės teisme baigdavosi nuosprendžio paskelbimu (dekretu). Nuosprendžiai paprastai apsiribodavo piniginėmis baudomis. Nuteistasis, kuris nesumokėdavo baudos, privalėjo atsiskaityti savo turtu. Jei žemės teismas nuteisdavo įkalinimu arba mirties bausme, nuosprendį įvykdyti būdavo pavedama pilies teismo pareigūnams. XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. žemės teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (lenk. *sądy ziemiańskie*). 1794 m. spalio 30 d. caro įsaku žemės teismai vėl buvo atkurti ir įteisinti⁴. Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Istoriografijoje yra nedaug informacijos apie Anykščių žemės teismo įkūrimą ir veiklą. Pagal 1565–1566 m. LDK pavietų ribų nustatymo projektą Anykščių valsčius buvo prijungtas prie Ukmergės

⁴ РУБИНШТЕЙН, СИМОН, *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 гг.* (Вильна, 1894), p. 161.

pavieto⁵. Paprastai žemės teismai posėdžiaudavo pagrindiniame pavieto mieste. Kai kuriuose pavietuose buvo ir antros teismo posėdžių vietos, pvz. Ukmergės žemės teismo antrąją posėdžių vietą buvo Anykščiai. Tokiu atveju teismo posėdžiai vykdavo pakaitomis abiejose vietose – Ukmergėje arba Anykščiuose⁶. Žemės teismo sesijoms reikėjo patalpų. Toks išdui priklausantis teismo pastatas aprašytas 1773 m. inventoriuje. Jis stovėjo turgaus aikštėje ar prie jos, bažnyčios pusėje. 1780 m. inventoriuje taip pat aprašomi teismo rūmai. Tačiau pats pastatas nebuvo naudojamas, nes teismai nuo 1775 m. vykdavo vien Ukmergėje⁷.

1773–1775 m. vykęs Lenkijos–Lietuvos seimas, motyvuodamas lėšų trūkumu ir bylų nesaugumu pervežant jas iš Ukmergės į Anykščius (jas atgabendavo geležimi apkaustytoje ir užantspauduotoje skrynioje), nutarė panaikinti Anykščių teisminę repartciją⁸. Nuo to laiko Ukmergės žemės teismo sesijos posėdžiai Anykščiuose nebuvo rengiami, o teismo knygos buvo saugomos Ukmergėje.

1792–1794 m., politinės suirutės LDK metais, trumpam panaikinus Ukmergės žemės teismą, pavieto teritorijoje veikė keletas kitų juridinių įstaigų, laikinai perėmusių Ukmergės žemės teismo funkcijas. Viena iš jų – Anykščių žemės teismas, veikęs 1794 m. Lenkų istorikų parengtame XIV–XVIII a. Vilniaus vaivadijos pareigūnų sąrašė išvardinti 7 Anykščių žemės teismo teisėjai: Juozapas Kušelevskis, Juozapas Morikonis, Juozapas Kučevskis, Antanas Kušelevskis, Tadas Pomarnackis, Juozapas Erdmanas, Juozapas Lapas ir Justinas Daumantas-Siesickis⁹. Kadangi šis teismas veikė palyginti trumpą laikotarpį, o jo veikla iš esmės atitiko žemės teismo veiklą, 1794 m. spalio 30 d. atkūrus Ukmergės žemės teismą, minėto teismo aktų knygos ir protokolai buvo perduoti žemės teismo raštinei. Šie dokumentai tapo neatskiriama Ukmergės žemės teismo archyvo dalimi.

1831 m. caro valdžiai panaikinus Ukmergės žemės ir pilies teismus, jų bylos perėjo Ukmergės apskrities teismo žinion.

⁵ VILIMAS, Darius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)* (Vilnius, 2006), p. 203.

⁶ KIAUPA, Zigmantas, *Lietuvos istorija t. 2 Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)* (Vilnius, 2018), p. 304–305.

⁷ BALIULIS, Algirdas, „Anykščiai XV–XVIII a.“, *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose* (Vilnius, 1992), p. 64–65.

⁸ „Onikszty“, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich t. 7* (Warszawa, 1886), p. 534.

⁹ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy t. I Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek* pod redakcją Andrzeja Rachuby, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Parzemysław P. Romaniuk przy współpracy Uładzimirą Jemilianczuką i Andrzeją Macuką (Warszawa, 2004), p. 621.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“¹⁰. Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

1872–1903 m. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas iš įvairių įstaigų papildomai gavo nemažai bylų¹¹. Tarp jų buvo Anykščių žemės teismo bylų rejestras, kuris buvo įtrauktas į papildomą rankraštinį Nikitos Gorbačevskio katalogą (Gorb. 18621). Šį katalogą sudarė bylos, į Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą patekusios 1873–1914 m. ir neįtrauktos į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą.

XX a. vykę pasauliniai karai, okupacijos, ekonominė suirutė skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl gražintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvo valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949–1951 m. Anykščių žemės teismo fondui buvo suteiktas Nr. 234 (SA).

1957 m. sausio 1 d. buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tarp jų ir Anykščių žemės teismo fondas, kurį sudarė 1 apyrašas. Papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1. 1968 m. iš pavienių dokumentų ir rejestrų buvo sudarytas apyrašas Nr. 2.

1975–1976 m. ir 1980 m. Lietuvos centriniam valstybiniam istorijos archyve atlikus Anykščių

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи, Собрание 1825–1887, т. 27, ч. 1, № 26126, с. 228 https://nlr.ru/res/law_r/search.php [žiūr. 2023–11–30].

¹¹ Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny, opr. R. Mienicki (Wilno, 1923), p. 53–57.

žemės teismo fondo Nr. 234 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad šiame fonde pagal papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apyrašo Nr. 1 apskaitos dokumentas, faktiškai yra 1 byla (Gorb. 18621), apyraše Nr. 2 – 4 bylos. Taigi, patikrinimas patvirtino pagal archyvo apskaitą šiam fondui priklausančių bylų kiekį.

2023 m. naujai sudaryti Anykščių žemės teismo fondo Nr. 234 (SA) apyrašai Nr. 1 ir Nr. 2. Į apyrašą Nr. 1 perkelta 13 bylų Nr. 25 (Gorb. 14222), Nr. 62 (Gorb. 14259), Nr. 76 (Gorb. 14273), Nr. 88 (Gorb. 14285), Nr. 141 (Gorb. 14338), Nr.142 (Gorb. 14339), Nr. 164 (Gorb. 14360), Nr. 185 (Gorb. 14383), Nr. 194 (Gorb. 14394), Nr. 198 (Gorb. 14398), Nr. 199 (Gorb. 14399), Nr. 200 (Gorb. 14400), Nr. 204 (Gorb. 14404) iš Ukmergės žemės teismo fondo Nr. 79 (SA) apyrašo Nr. 1¹². Taip pat naujai aprašyti apyrašui Nr. 2 priklausantys pavieniai dokumentai ir rejestrai, sudarytos naujos jų antraštės.

Po atliktų pertvarkymų fondo Nr. 234 „Anykščių žemės teismas“ apyraše Nr. 1 yra 14 apskaitos vienetų (Gorb. 14222, 14259, 14273, 14285, 14338, 14339, 14360, 14383, 14394, 14398, 14399, 14400, 14404, 18621), o apyraše Nr. 2 – 4 apskaitos vienetai.

Iš viso Anykščių žemės teismo fonde Nr. 234 (SA) yra 18 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1743–1803 m.

Tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knygų; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų, dekretų, likvidacinių, pareigūnų rinkimo, seimelio veiklos protokolų; civilinių, taktinių ir kt. bylų rejestru apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti spausdintiniame ir papildomame rankraštiniame N. Gorbačevskio senųjų aktų kataloguose pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2023 m., sudarant naują Anykščių žemės teismo fondo Nr. 234 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;

¹² LVIA, f. 79, ap. 1, b. Nr. 25 (Gorb. 14222), Nr. 62 (Gorb. 14259), Nr. 76 (Gorb. 14273), Nr. 88 (14285), Nr. 141 (Gorb. 14338), Nr.142 (14339), Nr. 164 (Gorb. 14360), Nr. 185 (Gorb. 14383), Nr. 194 (Gorb. 14394), Nr. 198 (Gorb. 14398), Nr. 199 (Gorb. 14399), Nr. 200 (Gorb. 14400), Nr. 204 (Gorb. 14404); ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита, *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* (Вильна, 1872), p. 505, 507, 509–511.

- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Į naujai sudarytą fondo Nr. 234 „Anykščių žemės teismas“ apyrašą Nr. 1 perkelta 13 bylų (Gorb. 14222, 14259, 14273, 14285, 14338, 14339, 14360, 14383, 14394, 14398, 14399, 14400, 14404), anksčiau priklausiusių fondo Nr. 79 „Ukmergės žemės teismas“ apyrašui Nr. 1.

Naujai sudarytame fondo Nr. 234 „Anykščių žemės teismas“ apyraše Nr. 1 į spausdintinį ir papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogus įrašytos bylos gavo naujus apskaitos numerius, tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni N. Gorbačevskio katalogų numeriai.

Anykščių žemės teismo fondo Nr. 234 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų, dekretų, likvidaciniai, pareigūnų rinkimo, seimelio veiklos protokolai; civilinių, taktinių ir kt. bylų rejestrai. Tvirtinamieji aktai – tai testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos, prekybiniai sandėriai ir kt. Einamųjų reikalų aktus sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Visi dokumentai sudaryti 1794 m. Seniausia fondo Nr. 234 (SA) apyrašo Nr. 1 byla yra byla Nr. 1 – Anykščių pavieto seimelio veiklos protokolas, sudarytas 1794 m. vasario 3 d. (Gorb. 14404).

Ypač vertinga yra apyrašo Nr. 1 byla Nr. 1 (Gorb. Nr. 14222). Joje yra informacijos apie Anykščių žemės teismo pareigūnų išrinkimą, taip pat raštininko Adomo Žagelio išrinkimą¹³.

Fondo Nr. 234 (SA) apyrašo Nr. 1 bylų fizinio stovio ir datų ypatybės nurodytos lentelės pastabų skiltyje. Visi šio apyrašo dokumentai parašyti lenkų kalba. Tvarkant apyrašą Nr. 1 sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 234 (SA) Anykščių žemės teismo apyrašą Nr. 1 įrašyta 14 apskaitos vienetų, sudarytų 1794 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji specialistė

Violeta Pansevič

¹³ LVIA, f. 234 (SA), ap. 1, b. 1 (Gorb. 14222), l. 13–19v.

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 234 «ОНИКШТЫНСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД»

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Земские суды в Великом княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564–1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и II Литовский Статут с 1566 г. создали основу нового административно-территориального деления ВКЛ. Были образованы поветы, в границах которых действовали отдельные земские, городские и подкоморские суды.

Деятельность и функции земского суда были точно регламентированы в IV разделе II Литовского Статута. В состав этого суда входили судья, его помощник (подсудок) и писарь. Они выбирались местными землевладельцами на поветовом сеймике из числа двенадцати кандидатов, после чего их утверждал король. Каждый год проходили три судебных сессии (старобелорусский яз. *рочки*, латинский яз. *kadencia*). Они длились от трёх до шести недель. Судебные решения судья и его помощник принимали в совещательном порядке.

В 1764 г. на Варшавском конвокационном сейме Речи Посполитой был принят закон изменивший состав должностных лиц земского суда. С этого времени земский суд состоял из четырёх судей и писаря. Лицам, ранее исполнявшим обязанности помощника судьи (подсудка), этот закон предусматривал автоматическое (без выборов) назначение на должность судьи. Разширились полномочия земского писаря. Он получал право голоса в тех случаях, когда мнения судей при вынесении судебного решения разделялись поровну. В законе также была указана продолжительность работы поветового сеймика, на котором избирался судейский состав земского суда. Поветовый сеймик созывался на праздник Сретения (2 февраля) и проходил параллельно с февральской сессией земского суда. На должность судьи было запрещено выдвигать кандидатов связанных узами близкого родства.

Земские суды рассматривали гражданские дела о подтверждении духовных завещаний, актов купли-продажи, дарственных записей, долговых обязательств, королевских привилегий и др. Они решали также дела о нанесении обид, угрозах уничтожить имущество и повредить здоровье, об утерянных, сгоревших документах, о подтверждении дворянского происхождения. Земский суд был судом низшей инстанции, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском Трибунале или Королевском суде.

Юрисдикции земского суда принадлежали все в повете проживающие или земельную собственность в нем имеющие дворяне. Согласно статьям Литовского Статута земскому судье запрещалось передавать кому-либо свои полномочия. В случае болезни или на время его отсутствия, дворяне специально на время сессии выбирали другое должностное лицо, имевшее такую же квалификацию.

Очень важной в работе земского суда являлась должность писаря. Писарь ведал земскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. В эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр). Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и пр. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания. Судьи и другие должностные лица земского суда за свою работу постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам, установленным в Литовском Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи.

Рассмотрение каждого дела заканчивалось вынесением судебного решения (декрета). Приговоры чаще всего предусматривали денежные штрафы. Осужденный, неуплативший штраф, рассчитывался своим имуществом. В случаях вынесения земским судом приговора в виде смертной казни или тюремного заключения, исполнение его поручалось должностным лицам гродского суда. В XVI–XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. земские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царскому указу с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. земские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

В историографии мало сведений об учреждении и деятельности Оникштынского земского суда. Согласно проекту установления границ поветов ВКЛ с 1565–1566 гг. к Вилкомирскому повету была присоединена Оникштынская волость. Обычно земские суды заседали в главном городе повета. В некоторых поветах были и вторые места для судебных заседаний, например вторым местом заседаний Вилкомирского земского суда были Оникшты. В данном случае

судебные заседания проходили поочередно в обоих местах – в Вилкомире или Оникштах. Для сессий земского суда требовалось помещение. Такое здание суда, принадлежащее казначейству, описано в инвентаре с 1773 г. Оно стояло на рыночной площади или рядом с ней, на одной стороне с костёлом. В инвентаре с 1780 г. также описывается здание суда. Однако само здание не использовалось, так как суды с 1775 г. проходили только в Вилкомире.

В 1773–1775 гг. заседавший сейм Речи Посполитой постановил упразднить судебную репартицию в Оникштах, мотивируя нехваткой денежных средств и возникающей при перевозке угрозой для безопасности книг (книги перевозились в железом окованном и опечатанном сундуке). С того времени судебные заседания проходили и книги постоянно хранились только в Вилкомире.

В 1792–1794 гг. во время возникших в ВКЛ политических неурядиц, Вилкомирский земский суд был на короткое время упразднён, а его функции переняли сразу несколько юридических учреждений. Одним из них был Оникштынский земский суд, который действовал в 1794 г. В польскими историками подготовленном списке должностных лиц Виленского воеводства с XIV–XVIII вв. перечислены 7 судей Оникштынского земского суда: Иосиф Кушелевский, Иосиф Морикони, Иосиф Кучевский, Антон Кушелевский, Фадей Помарнацкий, Иосиф Эрдман, Иосиф Лаппо и Устин Довмонт-Сесицкий. Этот суд функционировал очень короткое время и его деятельность была аналогична деятельности Вилкомирского земского суда. Поэтому, когда согласно царскому указу с 30 октября 1794 г. Вилкомирский земский суд был восстановлен, актовые книги и протоколы этого суда были переданы в канцелярию земского суда.

В 1831 г. царская власть упразднила Вилкомирский земский и гродский суды. Их дела перешли в ведение Вилкомирского уездного суда.

СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ «об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов». Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи, должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено

2300 рублей, а его деятельность контролировало министерство народного просвещения Российской империи.

В 1873–1903 гг. Виленский центральный архив древних актов из разных учреждений получил дополнительно немало дел. Среди них был и реестр дел Оникштынского земского суда. Он был внесен в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского (Горб. № 18621), который в большинстве состоял из дел, попавших в архив в течении 1873–1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского с 1872 г.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1948–1951 гг. фонду «Оникштынский земский суд» был присвоен № 234.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы древние акты, в том числе и фонд «Оникштынский земский суд». Дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского использовался как документ учёта описи № 1 фонда № 234, согласно которому ей принадлежало 1 дело (Горб. 18621). В 1968 г. из отдельных документов и реестров была составлена опись № 2 Оникштынского земского суда.

В 1975–1976, 1980 гг. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 234 «Оникштынский земский суд». В результате проверки было установлено, что в дополнительном рукописном каталоге Н. Горбачевского, который использовался как учётный документ описи № 1 фонда № 234, оказалось в наличии 1 дело (Горб. № 18621), а в описи № 2 – 4 дела. Проверка подтвердила соответствие фактического количества дел количеству принадлежавших фонду дел.

В 2023 г. были усовершенствованы описи № 1 и № 2 фонда № 234 «Оникштынский земский суд». К описи № 1 было присоединено 13 дел: № 25 (Горб. 14222), № 62 (Горб. 14259), № 76 (Горб. 14273), № 88 (Горб. 14285), № 141 (Горб. 14338), № 142 (Горб. 14339), № 164 (Горб. 14360), № 185

(Горб. 14383), № 194 (Горб. 14394), № 198 (Горб. 14398), № 199 (Горб. 14399), № 200 (Горб. 14400), № 204 (Горб. 14404), принадлежавших прежде описи № 1 фонда № 79 «Вилкомирский земский суд». Также заново описаны дела, принадлежащие описи № 2, составлены новые заголовки этих дел.

В усовершенствованной описи № 1 фонда № 234 «Оникштынский земский суд» учтено 14 (четырнадцать) единиц хранения (Горб. 14222, 14259, 14273, 14285, 14338, 14339, 14360, 14383, 14394, 14398, 14399, 14400, 14404, 18621), а в описи № 2 – 4 единицы хранения.

Итого в фонде № 234 «Оникштынский земский суд» имеется 18 единиц хранения, хронологические рамки которых охватывают 1743–1803 гг.

Первая опись фонда № 234 «Оникштынский земский суд»

Недостатки и неточности в описании дел печатного и дополнительного рукописного каталогов древних актов Н. Горбачевского явились стимулом для исследований древних актов. При составлении в 2023 г. новой описи № 1 фонда № 234 «Оникштынский земский суд» были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

К новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 234 «Оникштынский земский суд» присоединено 13 дел (Горб. 14222, 14259, 14273, 14285, 14338, 14339, 14360, 14383, 14394, 14398, 14399, 14400, 14404), принадлежавших прежде описи № 1 фонда № 79 «Вилкомирский земский суд».

Все дела в новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 234 «Оникштынский земский суд» получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры печатного и дополнительного рукописного каталогов древних актов Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 234 по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные и поточные книги; на актовые крепостные, поточные, декретовые, ликвидационные протоколы, также протоколы должностных лиц и деятельности сеймика; гражданские, тактовые и др. реестры дел. Все документы составлены в 1794 г. Крепостные акты – это завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитационные и дарственные записи, торговые сделки и пр. Поточными актами являются жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и пр. В описи № 1 фонда № 234 самой древней книгой является протокол деятельности сеймика Оникштынского повета, составленный 3 февраля 1794 г.

Особо ценной в описи № 1 является дело № 1 (Горб. № 14222). В ней представлены данные о выборах чиновников Оникштынского земского судов, также о выборах писаря Адама Жагеля.

Особенности дат документов, физического состояния и состава дел описи № 1 фонда № 234 указаны в таблице, в колонке «примечания». Документы написаны на польском языке. В описи № 1 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 234 «Оникштынский земский суд» имеется 14 единиц хранения, составленных в 1794 г.

Главный специалист

Отдела распространения информации

Виолета Пансевич

SUTRUMPINIMAI

a. – amžius
Gor. – Gorbačevskis
kat. – katalogas
l. – lapas
m. – metai
Nr. – numeris
p. – puslapis
pr. – pradžia
pab. – pabaiga
v. – antra lapo pusė
t.– tomas

FONDAS NR. 234 (SA)
ANYKŠČIŲ ŽEMĖS TEISMAS
TVIRTINAMŲJŲ IR EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ, DEKRETŲ,
LIKVIDACINIŲ, PAREIGŪNŲ RINKIMO, SEIMELIO VEIKLOS PROTOKOLŲ;
CIVILINIŲ, TAKTINIŲ IR KT. BYLŲ REJESTRŲ APYRAŠAS NR. 1

Eilės Nr.	Nr. pagal N. Gorbačevskio katalogą	Bylos antraštė	Dokumentų skiriamosios ypatybės	Kalba	Chronologinės ribos (data)	Apimtis		Pastabos
						Kiekis	Matavimo vienetas	
Поряд. Номер	Номер по каталогу Н. Горбачевского	Заголовок дела	Особенности документов	Язык	Хронологические рамки (дата)	Кол-во	Единица измерения	Примечания
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	14222	Anykščių žemės teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga Актовая крепостная и поточная Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 18 1794 05 08	301	1. (л.)	
2	14259	Anykščių žemės teismo einamųjų reikalų protokolai Поточные протоколы Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 19 1794 04 16	20	1. (л.)	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
3	14273	Anykščių žemės teismo einamųjų reikalų protokolai Поточные протоколы Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 19 1794 05 03	35	1. (л.)	
4	14285	Anykščių žemės teismo tvirtinamųjų aktų protokolai Актовые крепостные протоколы Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 25 1794 04 15	5	1. (л.)	
5	14338	Anykščių žemės teismo civilinių bylų rejestras Реестр гражданских дел Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 m.	120	1. (л.)	
6	14339	Anykščių žemės teismo civilinių bylų rejestras Реестр гражданских дел Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 m.	119	1. (л.)	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
7	14360	Anykščių žemės teismo taktinių bylų rejestras Реестр тактовых дел Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 m.	2	1. (л.)	
8	14383	Anykščių žemės teismo likvidaciniai protokolai Ликвидационные протоколы Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 25 1794 03 27	4	1. (л.)	
9	14394	Anykščių žemės teismo einamųjų reikalų aktų knyga Поточная книга Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 18 1794 05 03	164	1. (л.)	
10	14398	Anykščių žemės teismo einamųjų reikalų protokolai Поточные протоколы Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 19 1794 05 08	17	1. (л.)	
11	14399	Anykščių žemės teismo dekretų protokolai	ranka rašytas dok.	lenkų k.	1794 02 19 1794 04 15	18	1. (л.)	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		Декретовые протоколы Оникштынского земского суда	рукописный док.	польский яз.				
12	14400	Anykščių žemės teismo pareigūnų rinkimų protokolai Протоколы выборов должностных лиц Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 19 1794 03 17	2	1. (л.)	
13	14404	Anykščių pavieto seimelio veiklos protokolas Протокол деятельности сеймика Оникштынского повета	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 03	7	1. (л.)	
14	18621	Anykščių žemės teismo bylų rejestras Реестр судебных дел Оникштынского земского суда	ranka rašytas dok. рукописный док.	lenkų k. польский яз.	1794 02 18	16	1. (л.)	

Įrašyta (keturiolika) apskaitos vienetų nuo Nr. 1 iki Nr. 14.
Iš viso apyraše 14 (keturiolika) apskaitos vienetų.

Lietuvos valstybės istorijos archyvo
Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji specialistė

Violeta Pansevič

Apyrašo duomenis tvirtinu:
Direktorius
2023-12-13

Ramutis Kurpė